

E.M. Meijers (1880-1964)

Citation for published version (APA):

Smits, J. M. (2004). E.M. Meijers (1880-1964). In C. J. H. Jansen, J. M. Smits, & L. C. Winkel (Eds.), *Zestien juristen en hun filosofische inspiratie* (pp. 61-74). Ars Aequi Libri.

Document status and date:

Published: 01/01/2004

Document Version:

Accepted author manuscript (Peer reviewed / editorial board version)

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

Verschenen in: C.J.H. Jansen, J.M. Smits & L.C. Winkel (red.), *Zestien juristen en hun filosofische inspiratie*, Nijmegen 2004 [Ars Aequi], pp. 61-74.

E.M. Meijers (1880-1954)

J.M. Smits

1. Korte biografie

Eduard Maurits Meijers werd geboren te Helder (het huidige Den Helder), maar verhuisde als klein kind naar Amsterdam toen zijn vader zich daar als arts vestigde. Na zijn rechtenstudie in 1903 te hebben afgesloten met een promotie op het proefschrift *Dogmatische rechtswetenschap*,¹ was hij werkzaam als advocaat (1903-1904 en 1906-1910). Ook werkte hij als directeur op het ‘Centraal Bureau voor sociale adviezen’ (1904-1905). Dit was een in 1899 door onder meer M.W.F. Treub opgerichte instelling die (juridische) bijstand verleende aan vakorganisaties en ondernemers en bemiddelde bij arbeidsconflicten. Meijers’ politieke interesse blijkt ook uit zijn lidmaatschap van de Amsterdamse gemeenteraad (1909-1910) voor de links-liberale Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB). In zijn Amsterdamse periode publiceerde hij al de nodige artikelen (ook over niet-juridische onderwerpen, die vooral verschenen in het *Sociaal Weekblad*, waarvan hij van 1906 tot 1911 ook redacteur was) en een boek over *Het Arbeidscontract*.² Zijn publicaties in die periode getuigen van een grote sociale betrokkenheid: zo publiceerde hij over stakingen, posten, boycot als economisch verweermiddel en de werkloosheidsverzekering. In 1911 hief de redactie (waar Meijers toen deel van uitmaakte) het *Sociaal Weekblad* op: zijn taak achtte zij volbracht. In 1909 trouwde Meijers met Tony Gottschalk; uit dat huwelijk zouden vier dochters worden geboren.

In 1910 werd Meijers benoemd tot hoogleraar burgerlijk recht en internationaal privaatrecht in Leiden. Hij zou dat tot zijn emeritaat in 1950 blijven, zij het onderbroken door een ontslag door de Duitse bezetter in 1940. In 1942 werd Meijers door de Duitsers weggevoerd naar Barneveld en later naar Westerbork en Theresiënstadt (het huidige Terezin in Tsjechië). Zelfs in die donkere periode bleef hij werken en slaagde hij er in om, zonder gebruik van bronnen, zijn bekende boek over *De Algemene Begrippen van het Burgerlijk Recht*³ te schrijven. In 1947 kreeg hij bij Koninklijk Besluit de opdracht om een nieuw burgerlijk wetboek te ontwerpen. Hij kon in april 1954 daarvan een eerste ontwerp (Inleidende Titel en Boeken 1-4) overleggen, maar stierf kort daarna.

Meijers wordt algemeen gezien als een van de grote Nederlandse juristen van de twintigste eeuw. Hij publiceerde uitgebreid op vele terreinen van het recht: zijn bibliografie omvat meer dan 400 artikelen en boeken en meer dan 800 annotaties. Hij was mede-oprichter van het *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* (1918) en van het *Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg* (1937). In het buitenland is hij vooral bekend als ontwerper van het nieuw BW en als rechtshistoricus. Ook in zijn tijd als hoogleraar bleef hij actief op sociaal gebied, onder meer als bestuurslid van ‘Het Leidse Volkshuis’, maar de nadruk lag in zijn Leidse periode toch veel meer op de wetenschap en op een uitgebreide adviespraktijk (het aanbod lid te worden van de Hoge Raad sloeg hij herhaaldelijk af).

2. Meijers en de rechtstheorie

¹ Proefschrift Universiteit van Amsterdam 1903. Promotor was J.F. Houwing.

² Haarlem 1908; tweede druk 1911; derde druk 1923.

³ Leiden 1948.

In het overgrote deel van Meijers' geschriften zijn geen diepere rechtsfilosofische gedachten te vinden. Het systematisch doorploegen van zijn werk levert, anders dan bij een auteur als Telders, maar weinig expliciete verwijzing op naar filosofen. Waar die verwijzingen wel worden gegeven (met name Rudolf Stammler wordt diverse malen genoemd), laat Meijers daar meestal op volgen dat men de filosoof in kwestie niet nodig heeft om tot een bepaald oordeel te komen omdat al eerder juristen hetzelfde hadden gezegd.⁴ Dat neemt niet weg dat Meijers goed op de hoogte moet zijn geweest van moderne rechtstheoretische opvattingen. Zijn werk bevat daar talrijke impliciete verwijzingen naar: zo gaat hij ergens terloops in op het Amerikaanse Legal Realism.⁵ Bovendien bevat Meijers' proefschrift een hoofdstuk⁶ over het conflict tussen rationalisme en utilisme, waarin Kant wordt bestreden en Meijers kiest voor het utilisme (zie nader onder, par. 5).

Op drie punten in Meijers' werk is duidelijk een rechtstheoretische stellingname te onderkennen. Het meest bekend is zijn opvatting over rechtsvinding en de taak van de rechtswetenschap: Meijers' opvattingen daarover liggen direct ten grondslag aan zijn werk voor het nieuw BW. Daarnaast heeft Meijers een duidelijke visie ontwikkeld ten aanzien van de ordening van de rechtsstof: Meijers' opvatting over de normaaltypen heeft in het Nederlands debat grote bekendheid gekregen. Ten slotte is er een minder bekend aspect van Meijers' werk: zijn (helaas niet zeer uitgewerkte) voorkeur voor het utilisme, waardoor hij kan worden gekwalificeerd als een vroege Nederlandse vertegenwoordiger van de rechtseconomie. Daarmee hangt samen zijn voorkeur om zoveel mogelijk empirische gegevens te verzamelen en een rol te geven bij de vormgeving van het wenselijke recht. Op elk van deze punten wordt in het navolgende ingegaan.

3. Rechtsvinding en de taak van de rechtswetenschap

Het meest bekende⁷ aspect van Meijers' rechtstheoretisch gedachtegoed betreft zijn visie op rechtsvinding en de taak van de rechtswetenschap. Opmerkelijk is dat hij zijn gedachten op dit punt al heeft neergelegd in zijn proefschrift uit 1903 en daaraan later altijd trouw is gebleven: in *De Algemene Begrippen van het Burgerlijk Recht* uit 1948 verwijst hij nog naar zijn proefschrift. Veel van zijn in de tussengelegen periode gepubliceerde artikelen verwijzen op zijn minst impliciet naar zijn opvatting over de taak van rechter en wetenschapper.

Wat is deze opvatting? In Meijers' visie wordt de taak van de rechter bepaald door een rigoureuze scheiding van interpretatie van de wet en 'vrije rechtspraak'. Interpretatie van de wet betekent het verklaren van de wettelijke regel aan de hand van allerlei interpretatietechnieken. Indien een wettelijke regel bestaat en de betekenis daarvan is de rechter in het licht van de te beslissen feiten niet onmiddellijk duidelijk, dan zal hij op zoek moeten gaan naar de ware betekenis van de regel. Of daarbij de teleologische, de wetshistorische, de rechtshistorische of een andere interpretatiemethode wordt gebruikt, is daarbij niet eens zo belangrijk. Meijers zelf had blijkens zijn geschriften een duidelijke

⁴ Zie bijv. *De taak der rechtswetenschap ten aanzien der vrije rechtspraak*, rede Leiden 1910, Haarlem 1910, ook in: *Verzamelde Privaatrechtelijke Opstellen*, dl. 1, Leiden 1954, p. 8, waar de opvattingen van Stammler worden weggezet met de opmerking dat Van der Vlucht dertig jaar eerder al hetzelfde zei. Meijers verwijst wel vaker naar W. van der Vlucht (Meijers' collega in Leiden tot 1923). Zie ook *Algemene Begrippen* (*supra*, n. 3), p. 2, waar Kants categorische imperatief zelfs wordt teruggevoerd op Hugo de Groot.

⁵ *De ontwikkeling van de nationale gedachte in het recht*, rede 1938, VPO (*supra*, n. 4), dl. 1, p. 84.

⁶ Hoofdstuk III (p. 67-89).

⁷ Zie daarover bijv. R. de Roon, *E.M. Meijers' methode van begripsvorming in de rechtswetenschap*, R & R 1977, p. 1-23; A.R. Bloembergen, *Over de methode van Meijers*, WPNR 5504 (1980), p. 41-54, J.H.A. Lokin, *De plaats van Meijers in de legistische traditie*, in: *Tekst en uitleg*, Groningen 1994, p. 143-170 en L. Reurich, *Pragmatische rechtswetenschap*, RM Themis 2003, p. 126-131.

voorkeur voor de rechtshistorische interpretatie. In *Acht civilisten in burger*⁸ zegt D.J. Veegens:

‘Meijers had (...) altijd heel sterk dat hij terug en terug ging en zo kwam hij tenslotte (...) bij de glossatoren en postglossatoren en bij hen vond hij de ware betekenis van een rechtsregel. En die had voor hem dan een bijzondere waarde’.

Dit blijkt bijvoorbeeld ook uit Meijers’ bewerking van het deel Erfrecht in de Asser-serie:⁹ om het moderne erfrecht goed te begrijpen, greep Meijers terug op de rechtsgeschiedenis.

Het kan echter ook zijn dat de wet een leemte laat of dat de wetgever aan de rechter bewust een open norm heeft gelaten die nader moet worden ingevuld. In dat geval interpreteert de rechter niet, maar doet hij aan ‘vrije rechtspraak’. Reeds de analogie-redenering, waarbij beginselen worden afgeleid uit de bestaande wettelijke regels en deze beginselen vervolgens worden toegepast op de casus, is een voorbeeld van deze vrije rechtspraak. De scherpe scheiding van interpretatie en vrije rechtspraak die Meijers aanbrengt, betekent dat de rechter niet tegen de bedoeling van de wet kan ingaan.¹⁰ De vrije rechtspraak begint immers waar de interpretatie van de wet ophoudt: dan moet de rechter op grond van eigen appreciatie en inzicht een beslissing geven. Het is goed om er expliciet op te wijzen dat, anders dan in het legisme, deze vrije rechtspraak door Meijers niet als negatief wordt gewaardeerd: soms dwingt de wet eenvoudigweg tot deze wijze van rechtspreken. Meijers nam zelf, op het voetspoor van het Duitse en het Zwitserse BW, bewust in ruime mate open normen op in het nieuw BW.

Een interessante vraag is hoe de rechter volgens Meijers precies tot een oordeel moet komen in geval van de vrije rechtspraak. De bekende negentiende-eeuwse controverse was die tussen het laten prevaleren van het rechtsgevoel (onder meer in de Historische School) en de *Interessenjurisprudenz*. Meijers ziet daar geen echte tegenstelling:¹¹ hij meent dat *zowel* met het rechtsgevoel als met de in het concrete geval af te wegen belangen rekening moet worden gehouden. Concreter: of bijvoorbeeld een concurrentiebeding geldig is, hangt af van een weging van belang van werkgever en werknemer en of ontbinding van een overeenkomst mogelijk is, is ook afhankelijk van de weging van belang van schuldeiser en schuldenaar. Voor Meijers kenmerkt de ware jurist zich door het kunnen maken van een afweging van deze belangen. Dat eist een speciale houding van de rechtsgeleerde, die ‘uit zijn studeercel’ moet komen en in het maatschappelijk leven moet treden om de afweging op de juiste manier te kunnen maken.¹² Daarbij is ook enig empirisch onderzoek aangewezen (zie onder, par. 5). En hoe de weging uitvalt, kan zonder aandacht voor het rechtsgevoel (rechtsbewustzijn) niet worden bepaald. Dat het oordeel van de rechter daarmee subjectief is omdat belangen soms verschillend kunnen worden gewogen en ook het rechtsgevoel niet uit objectieve bron volgt, neemt Meijers op de koop toe.¹³ Het is nu eenmaal de beroemde ‘godelijke vlam der gerechtigheid’ die de jurist kenmerkt¹⁴ en dat maakt dat elk oordeel in zekere mate subjectief is.

⁸ J.M. van Dunné, *Acht civilisten in burger*, Zwolle 1977, p. 253-254.

⁹ *Erfrecht; vierde deel van C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlandsch Burgerlijk Recht*, Zwolle 1910-1915, in de meest recente 13de druk bewerkt door S. Perrick (Deventer 2002).

¹⁰ Zie ook Lokin, *De plaats van Meijers in de legistische traditie* (*supra*, n. 7), p. 169.

¹¹ Meijers, *De taak der rechtswetenschap ten aanzien der vrije rechtspraak*, rede Leiden 1910, Haarlem 1910, ook in: VPO (*supra*, n. 4), dl. 1, Leiden 1954, p. 3-20, op p. 9 v., 18. De Historische School verwerpt hij ook: *diss.* (*supra*, n. 1), p. 91.

¹² *De taak* (*supra*, n. 11), p. 15: ‘En de wetenschap die hij in de eerste plaats nodig heeft om gerechtigheid en billijkheid te dienen, is kennis van den mensch en kennis van de menselijke samenleving’.

¹³ *De taak* (*supra*, n. 11), p. 19.

¹⁴ *De beteekenis der burgerlijke wet in de huidige samenleving*, rede 1927, in: VPO (*supra*, n. 4), dl. 1, p. 44.

De taak van de rechtswetenschap is in Meijers' visie direct gekoppeld aan deze rechterlijke activiteit. Het belangrijkste werk van de wetenschapper is het voorlichten van de rechtspraktijk: Meijers geeft toe dat dit een taak is waar voor een rechtgeaarde wetenschapper misschien weinig eer aan valt te behalen, maar het is wel een *noodzakelijke* taak. Die voorlichting geschiedt door de wet uit te leggen, maar daarnaast heeft de rechtswetenschap ook een taak ten aanzien van de 'vrije begripsvorming': dat was het thema van zijn Leidse oratie.¹⁵ Voor Meijers bestaat de rol van de rechtswetenschap vooral uit het ontwikkelen van een 'algemene rechtsleer', die de juridische begrippen blootlegt. In par. 4 komt aan de orde hoe dit moet geschieden.

De strikte scheiding die Meijers aldus aanbrengt tussen interpretatie (door rechter én wetenschap) enerzijds en vrije rechtspraak (door de rechter) en vrije begripsvorming (door de rechtswetenschap) anderzijds, verklaart waarom Meijers als ontwerper van het nieuw BW soms geheel andere opvattingen innam dan hij als auteur deed: in zijn visie maakte de wet dat hij niet anders kon. Zo bijvoorbeeld ten aanzien van het causaal stelsel bij eigendomsoverdracht, waar Meijers op grond van vooral rechtshistorische argumenten de abstracte leer verdedigde voor het BW van 1838, maar in het ontwerp nieuw BW juist de causale leer de betere achtte.¹⁶ Ook verklaart het het grote belang dat Meijers hechtte aan het annoteren van rechterlijke uitspraken: zonder twijfel was hij de meest productieve annotator van zijn generatie, aanvankelijk in de *Rechterlijke Beslissingen inzake de Wet op de Arbeidsovereenkomst*, het *Weekblad van het Recht* en in *WPNR* en vanaf de oprichting van de *NJ* in 1926 vooral daarin.¹⁷ De annotatie stelde hem in staat om kort na te gaan in hoeverre de rechter een juiste interpretatie van de wet had uitgevoerd of zich had gewijd aan een meer vrije belangenafweging. Overigens maakt Meijers in bijna al zijn wetenschappelijk werk duidelijk op welk niveau (interpretatie of algemene rechtsleer) hij zijn betoog voert.

Hoe moet deze onderscheiding tussen wetstoepassing (interpretatie) en vrije rechtsvinding nu worden gewaardeerd? Als ik mij niet vergis, is het maken van dit scherpe onderscheid een van de redenen waarom het methodisch werk van Meijers nooit zo hoog wordt aangeslagen. Voor Paul Scholten is iedere rechtsbeslissing er een die zowel trekken heeft van het toepassen van de wet als van een vrije belangenafweging.¹⁸ Ook voor Eggens, een auteur die in het naoorlogse debat over rechtsvinding vaak hoger is gewaardeerd dan Meijers, zijn de wettelijke regel en de gerechtigheid niet te scheiden: iedere wettelijke norm moet in het licht van de omstandigheden van het geval op zijn gerechtigheidsgehalte worden getoetst.¹⁹

Dit neemt niet weg dat in art. 3:12 BW een duidelijke verwijzing is te vinden naar de belangenafweging die Meijers in het kader van de vrije rechtspraak wenst.²⁰ Bij de vaststelling van wat redelijkheid en billijkheid eisen, moet rekening worden gehouden met algemeen erkende rechtsbeginselen, de in Nederland levende rechtsovertuigingen en de maatschappelijke en persoonlijke belangen die bij het geval zijn betrokken. Dit soort belangenafweging is in de tweede helft van de twintigste eeuw bij uitstek het middel van de rechter geworden om tot een oordeel te komen, zij het (anders dan Meijers betoogde) ook in

¹⁵ *De taak* (supra, n. 11), p. 3-20.

¹⁶ Zie *Het arrest van de Hoge Raad van 5 mei 1950 betreffende de eigendom van roerend goed*, in: VPO (supra, n. 4), dl. 2, p. 169: 'dat voor mij de tekst en vooral het stelsel der bestaande wet meer waarde hebben, dan voor hen, die menen alles uit de wet te mogen halen, wat hun redelijk en billijk voorkomt'.

¹⁷ Zie over Meijers als annotator ook C.J.H. Jansen, *De Nederlandse bakermat van het annoteren*, NJB 2003, p. 1757-1759.

¹⁸ Zie reeds G.E. Langemeijer, *Meijers en de rechtsdogmatiek*, RM Themis 1950, p. 136.

¹⁹ Zie H.C.F. Schoordijk, *Iets over de ontwikkeling van het burgerlijk recht in wetenschap en praktijk in deze eeuw tot ongeveer 1960*, WPNR 5885 (1988), p. 506.

²⁰ Zie daarover ook Reurich, *Pragmatische rechtswetenschap* (supra, n. 7), p. 131.

gevallen waarin wél een wettelijke regel bestaat. Zaken als Kelderluik²¹ en Saladin/HBU²² passen nog goed in Meijers' systeem omdat zij zijn gebaseerd op open normen. Maar er zijn ook vele uitspraken waarin zich wél een wettelijke regel aandient, maar de rechter toch alsnog tot een belangenafweging overgaat.²³ Die nadruk op de belangenafweging is overigens ook al weer bekritiseerd.²⁴

4. De ordening van de rechtsstof: doelmatigheid en normaaltypen

Een tweede punt dat ik voor het voetlicht wil brengen, betreft de wijze waarop de algemene rechtsleer moet worden vormgegeven. Lang heeft Meijers geen uitgebreide aandacht besteed aan deze vraag: in het meeste werk van vóór 1940 ligt de nadruk op interpretatie van de wet. In de *Algemene Begrippen* komt de vraag naar de vrije begripsvorming echter onomwonden en uitgebreid aan de orde. Deze verschuiving van aandacht verbaast niet echt: juist in gevangenschap, toen de oplossing van concrete rechtsvragen niet aan de orde was, kon Meijers komen tot een ordening van de begrippen waar hij toen al meer dan veertig jaar op interpretatief niveau mee had gewerkt.

Ten aanzien van de wijze waarop een algemene rechtsleer moet worden vormgegeven, maakt Meijers aanspraak op een originele visie, die volgens hem niemand anders vóór hem heeft ontwikkeld.²⁵ Meijers lijkt op dit punt ook geheel overtuigd van zijn eigen gelijk.²⁶ Voor hem is de vorming van algemene begrippen geheel en al een probleem van systematiek, van ordening der materie. Dat lijkt tegenwoordig een gemeenplaats, maar in de tijd dat Meijers schreef, was er nog een zeer invloedrijke stroming (gebaseerd op Kant) die betoogde dat kennis van het recht kon worden verworven op grond van de logica:²⁷ de negentiende-eeuwse Pandectenwetenschap trachtte immers door het opbouwen van een logisch begrippenapparaat te komen tot kennis van het recht. Meijers keert zich hier radicaal tegen: begrippen zijn er om het recht mee te beschrijven en te ordenen, maar uit de aldus geordende materie kan nooit een rechtsregel (die immers handelt over wat geboden is) worden afgeleid. Rechtsregels kunnen weliswaar worden geclassificeerd, maar nieuwe rechtsregels voor nieuwe gevallen kunnen uit die classificatie niet logisch worden afgeleid. Beschouwingen over het *wezen* van een rechtsfiguur (zoals bezit, rechtspersoon, eigendom en verbintenis), waarvan er in Meijers' tijd zo vele waren, zijn daarmee taboe:²⁸

‘Al het geschrijf over het wezen van het subjektieve recht of over het wezen van de rechtspersoon heeft geen wezenlijke materiële ondergrond, maar het probleem is slechts een van de meest doelmatige ordening ener gegeven rechtsmaterie.’

Representatief voor Meijers' visie is wat hij schrijft over het onderscheid tussen recht en ethiek. Ook dat is een kwestie van ordening: ‘Een a priori gegeven verschil tussen zedelijke

²¹ HR 5 november 1965, NJ 1966, 136.

²² HR 19 mei 1967, NJ 1967, 261.

²³ Het meest spectaculaire voorbeeld daarvan is waarschijnlijk HR 28 april 2000, NJ 2000, 430 (asbestose).

²⁴ Zie vooral J.M. Barendrecht, *Recht als model van rechtvaardigheid*, diss. Tilburg 1992, *passim*.

²⁵ *Algemene Begrippen* (*supra*, n. 3), p. viii; vgl. p. 170.

²⁶ Vgl. *Algemene Begrippen* (*supra*, n. 3), p. 170: ‘Degene, die mij tot hiertoe in mijn uiteenzettingen gevolgd is en deze vergelijkt met wat de schrijvers tot nu toe gewoon zijn hieromtrent mede te delen en toe te passen, zullen moeten beamen, dat daaraan nog zeer veel ontbreekt’.

²⁷ Zie ook Reurich, *Pragmatische rechtswetenschap* (*supra*, n. 7), p. 127. Reurich benadrukt de parallellen tussen het werk van Meijers en dat van de logicus Christoph Von Sigwart (1830-1904). Eerder had De Roon, *E.M. Meijers' methode* (*supra*, n. 7), p. 2, al op die parallellen gewezen.

²⁸ *Algemene Begrippen* (*supra*, n. 3), p. 17. R. Zwitser, *Rond art. 1376 BW; overeenkomsten gelden vanwege en dus tussen partijen*, diss. Leiden 1984, p. 104 wijst er terecht op dat Meijers' leer vooral een reactie is op de Historische School.

norm en rechtsnorm bestaat niet.²⁹ Het hangt geheel af van de kenmerken die men aan ethiek en recht wil toekennen.

Ten aanzien van de wijze van ordening benadrukt Meijers dat deze moet geschieden op basis van doelmatigheid.³⁰ Begrippen moeten zo doelmatig mogelijk worden geordend, wat betekent dat zij een zo overzichtelijk mogelijke weergave van het recht moeten bieden.³¹ Ten aanzien van deze doelmatige ordening heeft Meijers een ontwikkeling doorgemaakt.³² In zijn proefschrift was nog sprake van een algemene rechtsleer die bestaat uit precies omschreven rechtsbegrippen: wat een zakelijk recht is, kon nauwkeurig worden aangegeven.³³ In de *Algemene Begrippen* bewandelt Meijers een andere weg: definiëring aan de hand van normaaltypen. Het begrip wordt dan omschreven aan de hand van een aantal kenmerken die niet alle aanwezig hoeven te zijn bij typen die uit een oogpunt van doelmatigheid toch onder het begrip moeten vallen. Een overeenkomst werkt soms jegens anderen dan de debiteur (zoals bij huur), maar dat is nog geen reden om de huurverhouding geen overeenkomst te noemen. Meijers spreekt hier van een ‘onvolkomen type’. Ook een beperking van het recht tot door overheidsdwang te handhaven rechtsnormen is niet doelmatig omdat daarmee een deel van het staatsrecht en natuurlijke verbintenissen buiten de rechtssfeer zouden worden geplaatst. Er moet een bepaald minimum zijn om het uit systematisch standpunt lonend te maken een regel als rechtsregel aan te merken. Is dat minimum er niet, dan moet de regel anders worden gekwalificeerd. Dat is geen vraag van essentie, maar van ordening.

Niet geheel duidelijk is hoe Meijers tot deze gedachte van de normaaltypen is gekomen. Hij gebruikt haar, voor zover ik kan zien, voor het eerst in 1916 in een artikel over het onderscheid tussen eigenlijke en oneigenlijke rechtspraak:³⁴

‘Het rechtsleven is zoo gecompliceerd, de schakeeringen der verschillende elementen zijn zoo veelvuldig, dat hoe men ook zijn rubrieken vormt, men tal van tusschen- of overgangsvormen zal moeten erkennen. Het best doet men dan ook (...), niet één beslissend herkenningsteekken voor iedere groep aan te geven, maar de verschillende eigenschappen, die gewoonlijk in een groep vereenigd optreden, op te sommen en aldus het normale geval te typeeren’.

Meijers verwijst hier naar een in 1914 verschenen artikel van René Japiot (hoogleraar in Caen).³⁵ Het meest waarschijnlijk lijkt mij dat hij door dit artikel op het idee is gebracht om begrippen aan de hand van normaaltypen te beschrijven. De hypothese dat Meijers zou zijn beïnvloed door Wittgenstein of Max Weber,³⁶ moet in elk geval worden gelogenstraft: Wittgenstein publiceerde vóór 1921 niets en bij Weber worden de *Idealtypen* en *Durchschnittstypen* pas goed uitgewerkt in een boek uit 1922.³⁷

Hoe te denken over deze methode van ordening? Ook hier lijkt Meijers’ opvatting niet de heersende te zijn geworden. Zijn denken is wel gekarakteriseerd als typologiserend³⁸ en daarmee tegengesteld aan het modulerend (vergelijkend) denken zoals dat door onder meer

²⁹ *Algemene Begrippen* (supra, n. 3), p. 9.

³⁰ *Algemene Begrippen* (supra, n. 3), p. 203.

³¹ Vgl. Langemeijer, *Meijers en de rechtsdogmatiek* (supra, n. 18), p. 144 en Bloembergen, *Over de methode* (supra, n. 7), p. 44.

³² Zie ook Langemeijer, *Meijers en de rechtsdogmatiek* (supra, n. 18), p. 141.

³³ Diss. (supra, n. 1), p. 201.

³⁴ *Eigenlijke en oneigenlijke rechtspraak volgens de Nederlandsche wet*, in: VPO (supra, n. 4), dl. 2, p. 253-270.

³⁵ R. Japiot, *La jurisdiction*, Revue de Législation et de Jurisprudence 1914, p. 272 v.

³⁶ Zie Reurich, *Pragmatische rechtswetenschap* (supra, n. 7), p. 130.

³⁷ Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1922.

³⁸ Vgl. W. van Gerven, *Variaties op het thema misbruik*, WPNR 5504 (1980), p. 70.

Wiarda is gepropageerd.³⁹ Dat modulerend denken lijkt in de huidige rechtsvindingstheorie veel belangrijker dan het precies definiëren aan de hand van normaaltypen. Ook op dit punt is de rechtstheoretische invloed van Meijers niet groot geweest.

5. Meijers als utilist en als empirisch jurist

Een minder bekend aspect van Meijers' werk is zijn hang naar het utilisme. Dat bleek eigenlijk al bij de bespreking van zijn wens om de juridische materie zo *doelmatig* mogelijk te ordenen. Maar ook het rechterlijk oordeel wordt gestuurd door utilitaire overwegingen. Bij de bespreking van de vrije rechtspraak (zie boven, par. 3) is er al op gewezen dat Meijers grote waarde hecht aan een belangenafweging om het juiste oordeel te vinden. Bij de vraag hoe die belangenafweging te maken, is het algemeen welzijn van groot belang. Al in zijn proefschrift beschrijft Meijers het conflict tussen rationalisme en utilisme. Tegenover Kant kiest Meijers daar voor Bentham⁴⁰ en stelt dat als einddoel, waaraan iedere staatsbemoeyenis moet worden getoetst, het algemeen welzijn heeft te gelden. Behartiging van het algemeen welzijn is identiek aan het streven naar een zo groot mogelijke bevrediging van de behoeften der individuen.⁴¹

‘Om dus de wenschelijkheid van eenig rechtsvoorschrift te onderzoeken, dient men de behoeften, die tengevolge van dit voorschrift zouden bevredigd worden op te wegen tegen degene, wier bevrediging de bepaling storend zou werken’.

Dat een nauwkeurige maatstaf voor vergelijking ontbreekt, is geen probleem: dat is een kwestie van, vaak lastige, appreciatie.⁴²

Niet gezegd kan echter worden dat Meijers dit utilistisch credo in zijn latere wetenschappelijke werk regelmatig oppikt. Slechts zelden doet hij er iets mee. Zo stelt hij in een rede over misbruik van recht uit 1937:

‘De subjectieve privaatrechten worden niet verleend om hetgeen de rechthebbenden daarmede zullen doen, maar op grond van wat de rechthebbenden gedaan hebben. Men geeft dan ook niet deze rechten aan hen, die daarmede het sociaal-nuttigste effect kunnen bereiken maar aan hen, aan wie zij als loon voor verrichten arbeid of op grond van wat hun voorvaderen gedaan hebben toekomen. Hiermede is geenzins gezegd, dat de belangen der maatschappij niet meetellen bij de begrenzing der bevoegdheden van den rechthebbende. (...)’.

Maar hoe groot dat maatschappelijk belang precies is, blijft onduidelijk. Meijers kan daar moeilijk een verwijt van worden gemaakt: kennis nemen van de huidige rechtseconomische inzichten kon hij niet. Ik vermoed dat Meijers daar veel van zijn gading gevonden zou hebben.⁴³

Verrassend is dat Meijers' opvatting op een hiermee samenhangend punt goed past bij de recente tendens⁴⁴ om zoveel mogelijk empirische gegevens te betrekken bij het juridisch

³⁹ Zie ook H.C.F. Schoordijk, *Typologiseren en moduleren in de rechtsvinding*, 1970, in: Verspreid werk van Prof. mr. H.C.F. Schoordijk, Deventer 1991, p. 177-196.

⁴⁰ Zie ook H.J.M. Boukema, *Meijers en Spinoza*, WPNR 5460 (1979), p. 17-22.

⁴¹ Diss. (*supra*, n. 1), p. 85-86.

⁴² *Misbruik van recht en wetsontduiking*, rede 1937, in: VPO (*supra*, n. 4), dl. 1, p. 73.

⁴³ Zie bijv. Richard Posner, *Economic Analysis of Law*, 6th ed., New York 2003, p. 31 v.

⁴⁴ Zie bijv. N.J.H. Huls, *Over visiteren, verkennen, en de toekomst van de rechtstheorie en -filosofie*, R&R 1996, p. 163-168 en G. De Geest, *Hoe maken we van de rechtswetenschap een volwaardige wetenschap?*, NJB 2004, p. 58-66.

onderzoek. En anders dan bij de utilistische benadering brengt hij hier zijn standpunt ook in de praktijk. Meijers zegt al in 1903⁴⁵ dat het wenselijke recht niet primair aan de hand van de heersende rechtsovertuiging moet worden bepaald, maar moet worden gegrond op drie soorten gegevens: 1. de verschillende behoeften van het volk en haar intensiteit; 2. een zo uitgebreid mogelijke kennis over de invloed door verschillende omstandigheden op de bevrediging onzer behoeften (Meijers doelt hiermee op sociologie en psychologie); 3. een uitgebreide kennis van de inrichting en eigenaardigheden der maatschappij waarvoor de rechtsregels gelden. Ook in zijn Leidse intrede⁴⁶ wijst hij op het belang van wetenschappelijk onderzoek om de door de rechter of wetenschapper te verrichten belangenafweging meer objectief te maken.

In de praktijk bediende Meijers zich vooral van het derde type informatie, die hij vaak verzamelt door zelf een enquête in te stellen. In zijn tijd op het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen hield hij bijvoorbeeld een enquête naar de toestand van de huisindustrie in Nederland, waarvoor hij op de fiets huisarbeiders in heel Nederland bezocht.⁴⁷ In 1927 schrijft hij over de vraag na hoe lange tijd de vinder van een voorwerp zich als eigenaar mag beschouwen. In de toen heersende interpretatie van art. 2014 BW (oud) zweeg de wet over die vraag. Meijers volstaat niet met een juridische redenering, maar raadpleegde de politie over hoe lang men gevonden voorwerpen behoudt. In alle grote steden bleek men ze na een zekere periode (variërend van drie maanden tot zes jaar) te verkopen en de opbrengst in de gemeentekas te storten.⁴⁸ Hieruit leidt Meijers vervolgens af wat kennelijk een redelijke termijn wordt gevonden waarbinnen de eigenaar zich nog kan melden.

Meijers gebruikte ook empirisch materiaal om zijn betoog voor een nieuw BW te onderbouwen. Zijn argument van toenemende rechtsonzekerheid door de groei van het ongeschreven recht, lichtte hij toe door te berekenen hoe groot het percentage vonnissen van lagere rechters was dat door de Hoge Raad werd vernietigd (van 16% in 1908 naar 30% in 1948) en hoe groot het percentage van arresten dat in afwijking van de conclusie van de advocaten-generaal werd gewezen (van 15% naar 42%).⁴⁹ Ook schreef hij ook over de kosten van de eerste wereldoorlog⁵⁰ en over het thans weer actuele⁵¹ onderwerp van de traagheid van de civiele procedure. Hier levert Meijers cijfers aan uit de archieven van de Amsterdamse rechtbank uit de periode 1811-1838, waaruit blijkt dat een rolproces toen enkele maanden duurde.⁵² Zijn stelling dat bedrijven maar in zeer geringe mate vertrouwen op het recht bij het vormgeven van hun handelsbetrekkingen en bij een conflict primair de handelsrelatie proberen te redden,⁵³ zou pas veel later op de juridische agenda komen door het werk van Macaulay.⁵⁴

⁴⁵ Diss. (*supra*, n. 1), p. 91-93.

⁴⁶ *De taak* (*supra*, n. 11), p. 19.

⁴⁷ Deels gepubliceerd in *Kleinindustrieën ten platten lande*, uitgave van het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen, Zwolle 1906.

⁴⁸ *De beteekenis der burgerlijke wet in de huidige samenleving*, rede 1927, in: VPO (*supra*, n. 4), dl. 1, p. 32. In *Het feillooze deel van ons Burgerlijk Wetboek*, WPNR 3031 (1928), in: VPO (*supra*, n. 4), dl. 1, p. 94 komt het ontbreken van een goede regeling van het recht van de vinder terug als onduidelijkheid in het BW. Zie thans art. 5:6 BW (één jaar).

⁴⁹ *Voor- en nadelen van het samenstellen van een nieuw Burgerlijk Wetboek*, rede 1949, in: VPO (*supra*, n. 4), dl. 1, p. 178.

⁵⁰ *Wat kost de oorlog den volkeren*, Vragen des Tijds 43 (1916-1917), p. 367.

⁵¹ Vgl. C.H. van Rhee, De traagheid van de civiele procedure: een eeuwenoud fenomeen, in: B.C.M. Jacobs (red.), *De rechtspraktijk in beeld*, Tilburg 1997, p. 57-67.

⁵² *De invloed van de practijk op de vorming van het Nederlandsche procesrecht*, TvR 1 (1918), p. 143 v.

⁵³ *De beteekenis der burgerlijke wet in de huidige samenleving*, in: VPO (*supra*, n. 4), dl. 1, p. 38.

⁵⁴ Stewart Macaulay, *Contract Law and Contract Research*, Journal of Legal Studies 20 (1968), p. 460 v.

Andersom meende Meijers overigens dat het recht ook kan helpen bij het doorgronden van andere disciplines. Zijn beroemde, maar bekritiseerde,⁵⁵ project over het Ligurische erfrecht, een erfrechtstelsel dat Romeins noch Germaans zou zijn en dat Meijers meende aan te treffen in onder meer Noord-Italië, Baskenland en delen van Frankrijk en Nederland, was voor hem onderzoek van ‘rechtsgeografische aard’, dat van nut was als hulpwetenschap bij het onderzoek naar de verspreiding van rassen en stammen in Europa. Door na te gaan waar dit erfrecht nog bestond na de receptie van het Romeinse recht, kon volgens Meijers worden nagegaan hoe een Ligurisch ‘oervolk’ zich in Europa had verspreid.⁵⁶

6. Een eindoordeel

In 1977 zegt Langemeijer over Meijers:⁵⁷

‘Heel merkwaardig heb ik altijd zijn verhouding tot de filosofie gevonden. Daar had hij eigenlijk geen contact mee, en hij had ook niet de tijd om er zich in te verdiepen. Maar hij wilde ook dat onder de knie hebben (...); daardoor had hij een soort filosofie op zijn eigen houtje, die bepaald niet houdbaar was, maar wat hem in ieder geval hielp.’

Dit oordeel lijkt in zoverre juist dat wie tegenwoordig de geschriften van Meijers op het terrein van de rechtstheorie bestudeert, moet concluderen dat het werk van zijn tijd- en vakgenoten Scholten en Eggens veel meer aanspreekt. Hun werk lijkt tijdlozer. Toch blijkt uit het voorafgaande dat Meijers’ opvattingen over rechtsvinding, de ordening van de rechtsstof en utilisme nog altijd de moeite waard zijn, al was het maar omdat zij een beter licht werpen op wat Meijers voorhad met het nieuw Burgerlijk Wetboek.

Bibliografische schets

De belangrijkste opstellen van Meijers zijn gepubliceerd in drie delen *Verzamelde Privaatrechtelijke Opstellen* (Leiden 1954-1955) en in vier delen *Études d’histoire du Droit* (Leyde 1956-1973). De door R. Feenstra e.a. opgestelde *Bibliographie der geschriften van Prof. mr. E.M. Meijers*, Leiden 1957, bevat maar liefst 1907 nummers (aangevuld door R. Feenstra in TvR 48 (1980), p. 373-376). Van zijn boeken heeft blijvende betekenis *De Algemene Begrippen van het Burgerlijk Recht*, Leiden 1948.

Van Meijers bestaat een groot aantal levensbeschrijvingen, maar helaas ontbreekt een uitgebreide biografie in boekvorm. Een belangrijke levensbeschrijving is die van R.P. Cleveringa, in: *Jaarboek der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen 1954-1955*, p. 319-336 (ook in *Bibliographie*, p. xi-xxiii en in WPNR 5504 (1980), p. 16-21) Zie verder de opgave in *Bibliographie*, p. xxiv-xxvii. Zie voorts E.H. Hondius, in: *Zestig juristen*, Zwolle 1987, p. 252-256 en T. Veen, *‘Heb dank, Hooggeachte Professor, heb veel dank uit naam van de Nederlandse juristen*, *Ars Aequi* 40 (1991), p. 1059-1077. Ook over de betekenis van Meijers voor de rechtswetenschap is uitgebreid gepubliceerd. Bijzondere nummers van tijdschriften verschenen bij zijn emeritaat (RM Themis 1950, p. 105-264) en bij

⁵⁵ Zie het overzicht bij J. Gilissen, *De betekenis van Meijers voor de Europese rechtsgeschiedenis*, WPNR 5504 (1980), p. 32 v.

⁵⁶ *Het middeleeuwsche recht als hulpmiddel bij het onderzoek naar de verspreiding der rassen en stammen in West-Europa*, 1922, in: *Études d’histoire du droit*, Vol. 1, Leyde 1956, p. 3-17; de vier delen over het Ligurisch erfrecht verschenen tussen 1928 en 1936.

⁵⁷ *Acht civilisten in burger* (*supra*, n. 8), p. 133.

zijn honderdste geboortedag (WPNR 5504 (1980), p. 13-113). Zie ook H. Drion, Scholten en Meijers: een tegenstelling?, WPNR 5314 (1975), p. 520-525. Over Meijers' werk aan het nieuw BW, zie de uitgebreide literatuuropgave bij T. Veen, *'En voor berisping is hier ruime stof'*, bijlage bij Pro Memorie 3 (2001), afl. 2. en C.J.H. Jansen, *De idealen van E.M. Meijers (1880-1954) ten aanzien van de herziening van het Burgerlijk Wetboek*, in: S.C.J.J. Kortmann e.a. (red.), *Onderneming en tien jaar nieuw burgerlijk recht*, Deventer 2002, p. 14-17.